

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

Povereníctvo školstva, vied a umení v Bratislave.

Číslo: 124539/50-IV/1.

V Bratislave dňa 19. júna 1950.

Vec: Vedecké ústavy, spoločnosti a
múzeá, Smernice o organizovaní,
metódach a obsahu vedeckej
práce.

Slovenské národné múzeum,

Turč.Sv.Martin.

- Z OBSAHU: K I L I Á N O V Á, Gabriela – P O P E L K O V Á, Katarína:
Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Sloven-
sku: zmena vedeckého myslenia?
Z A J O N C, Juraj: Výskum v okrese Modrý Kameň v roku
1950 ako príklad prenikania marxizmu do slovenského
národopisu
B E N Ž A, Mojmír: Výskumné a prezentačné aktivity SNM
v Martine v 50. rokoch 20. storočia
S T O L I Č N Á, Rastislava: PhDr. Michal Markuš, CSc.
(1912 - 2004) v súradniciach 50. – 70. rokov 20. storočia
S L A V E C - G R A D I Š N I K, Ingrid: "Marxistický program"
v slovinskej etnológii?

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) vychádza päťkrát ročne v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Prvé štyri čísla každého ročníka sú v slovenskom jazyku, piate číslo je v anglickom jazyku.

Slovenský národopis prezentuje výsledky výskumu v oblasti etnológie, kultúrnej/sociálnej antropológie a príbuzných disciplín. Príspevky uverejnené v časopise sú teritoriálne orientované na územie Slovenska a región Strednej Európy, zamerané sú na analýzu sociálnych javov založenú na dátach získaných prostredníctvom terénneho výskumu. Redakcia časopisu preferuje príspevky analytického, teoretického alebo syntetizujúceho charakteru, ktoré prispievajú k aktuálnym diskusiám v sociálnych vedách. Tematicky je časopis zameraný najmä (nie však výhradne) na etnický, kultúrny a historický vývin v Strednej Európe, na sociálne a kultúrne aspekty ekonomickej a politickej transformácie, na modernizačné procesy v urbánnom i rurálnom prostredí, na etnickú a menšinovú problematiku, na problémy kultúrneho dedičstva v európskom kontexte, ako aj na dejiny spoločenskovedných disciplín. Okrem problémovo orientovaných vedeckých štúdií časopis uverejňuje tiež materiálové štúdie, recenzie a anotácie kníh, rozhovory, diskusné príspevky a správy o dianí v sociálnych vedách. Časopis poskytuje priestor na diskusie o kľúčových problémoch v sociálnych vedách, ako aj na kritické komentáre k publikovaným príspevkom. Uverejnené štúdie prešli obojstranne anonymným oponentským konaním, oponenti sa vyberajú z medzinárodného okruhu odborníkov.

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

PREKLADY

John Minahane (do angličtiny)

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlášková Michaela Ferencová

Tatiana Bužeková Tatiana Podolinská

JAZYKOVÉ KOREKTÚRY

Zora Vanovičová (slovenčina)

John Connolly (angličtina)

REDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Lubica Droppová, Bernard Garaj, Martin Kanovský, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR), Iveta Zuskinová

REDAKČNÝ OKRUH

Regina Bendix (Georg August University of Göttingen, Germany), Michal Buchowski (Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland), Ingrid Slavec Gradišnik (Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenia), Ullrich Kockel (University of Ulster, United Kingdom), Vladimir Penchev (Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), Dragana Radojičić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia), Klaus Roth (Ludwig Maximilian University of Munich, Germany), Davide Torsello (University of Bergamo, Italy), Helena Wulff (University of Stockholm, Sweden), Elena S. Uzeneva (Russian Academy of Sciences, Russia)

OBÁLKA

List Povereníctva školstva, vied a umení v Bratislave Slovenskému národnému múzeu v Turčianskom Sv. Martine zo dňa 19. júna 1950. Zo štúdie M. Benžu.

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

EDITORIAL

Kiliánová, Gabriela – Hložková, Hana: Editorial.....407

ŠTÚDIE

Kiliánová, Gabriela – Popelková, Katarína: Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia?..... 410

Zajonc, Juraj: Výskum v okrese Modrý Kameň v roku 1950 ako príklad prenikania marxizmu do slovenského národopisu..... 425

Benža, Mojmir: Výskumné a prezentačné aktivity SNM v Martine v 50. rokoch 20. storočia..... 443

Stoličná, Rastislava: PhDr. Michal Markuš, CSc. (1912 - 2004) v súradniciach 50. – 70. rokov 20. storočia..... 465

Slavec-Gradišnik, Ingrid: "Marxistický program" v slovinskej etnológii?..... 478

MATERIÁLY

Fetko, Filip: Židovské obyvateľstvo v oblasti Starej Lubovne do polovice 19. storočia..... 496

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSY

PhDr. Jaroslav Štika, CSc. (1931 – 2010) (Magdaléna Paríková)..... 509

Jubilantka Zuzka Beňušková (Kornélia Jakubíková)..... 510

XVI. medzinárodná konferencia orálnej histórie (Zuzana Profantová – Monika Vrzgulová)..... 514

Antropologický ateliér "Ritual, Conflict and Consensus: Comparing Case Studies in Asia and Europe" (Juraj Podoba)..... 517

Seminár "Folklór a folklorizmus v procesoch komunikácie" venovaný jubileu prof. Milana Leščáka (Alexandra Bitušiková)..... 519

Etnofilm Čadca 2010 (Daniela Jurisová)..... 521

II. medzinárodná vedecká konferencia Univerzity J. Selyeho v Komárne a jej interdisciplinárna sekcia o výskume stereotypov (Marta Botíková)..... 524

Trinásta svetová konferencia o kultúre a spoločnosti v Maháráštre (Dušan Deák)..... 526

Výročná konferencia Collegia Carolina (Juraj Podoba)..... 529

Medzinárodná vedecká konferencia: (Barbora Jombíková) 532

RECENZIE – ANOTÁCIE

Petr Lozoviuk: Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen (Juraj Podoba)..... 535

Margita Jágerová: Posledné zbohom... Súčasné pohrebné obyčaje (Gabriela Kiliánová)..... 543

Nováková, Katarína: Vinohradníctvo a vinohradníci v procesoch transformácií (Katarína Popelková)..... 546

OBSAH 58. ROČNÍKA

CONTENTS

EDITORIAL

- K i l i á n o v á, Gabriela – H l ô š k o v á, Hana: Editorial..... 407

ARTICLES

- K i l i á n o v á, Gabriela – P o p e l k o v á, Katarína: The Introduction of Marxist Ethnography in Ethnology in Slovakia: A Change in Scholarly Thinking?..... 410
- Z a j o n c, Juraj: Research in the Modrý Kameň Region in 1950, as an Instance of the Penetration of Marxism into Slovak Ethnology..... 425
- B e n ž a, Mojmir: Research and Exhibition Activities in the Slovak National Museum in Martin during the 1950s..... 443
- S t o l i č n á, Rastislava: PhDr. Michal Markuš, CSc. (1912-2004) in the Timeframe of the 1950s-1970s..... 465
- S l a v e c-G r a d i š n i k, Ingrid: The "Marxist agenda" in Slovenian ethnology..... 478

RESEARCH REPORTS

- F e t k o, Filip: The Jewish Population in the Stará Lubovňa Area to the mid-19th Century..... 496

NEWS

- Obituary for PhDr. Jaroslav Štika, CSc. (Magdaléna P a r í k o v á)..... 509
- Zuzka Beňušková's Jubilee (Kornélia J a k u b í k o v á)..... 510
- XVI International Conference on Oral History (Zuzana P r o f a n t o v á – Monika V r z g u l o v á)..... 514
- Anthropological Workshop "Ritual, Conflict and Consensus: Comparing Case Studies in Asia and Europe" (Juraj P o d o b a).... 517

- Seminar "Folklore and Folklorism in the Processes of Communication", dedicated to Prof. Milan Leščák on his Jubilee (Alexandra B i t u š í k o v á)..... 519
- Ethnofilm Čadca 2010 (Daniela J u r i s o v á)..... 521
- II International Academic Conference of the Interdisciplinary Section on the Research of Stereotypes, J. Selye University, Komárno (Marta B o t í k o v á)..... 524
- Thirteenth World Conference on Culture And Society in Maharashtra (Dušan D e á k).... 526
- Annual Conference of Collegium Carolinum (Juraj P o d o b a)..... 529
- International Academic Conference: June 1-3, 2010, Bratislava (Barbora J o m b í k o v á)..... 532

BOOK REVIEWS – ANNOTATIONS

- Petr Lozoviuk: Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen (Juraj P o d o b a)..... 535
- Margita Jágerová: The Last Goodbye... Contemporary Funeral Customs (Gabriela K i l i á n o v á)..... 543
- Nováková, Katarína: Vinegrowing and Vineyard Owners in the Processes of Transformation (Katarína P o p e l k o v á)..... 546

CONTENTS OF THE 58th VOLUME

Ako sa ukazuje, zameranie na dejiny vedy zažíva v sociálnych a humanitných vedách, najmä v strednej a východnej Európe, konjunktúru. Možno tak súdiť na základe počtu odbornej literatúry, ktorá sa objavila v ostatných dvoch dekádach napríklad v sociológii, psychológii, v historiografii, v neposlednom rade aj v etnológii, sociálnej a kultúrnej antropológii. Okrem obvyklej potreby sumarizovať a hodnotiť stav výskumu v disciplíne v rôznych témach alebo v rôznych metodologických a teoretických smeroch, čo je činnosť, ktorá patrí k normálnemu chodu vedeckej práce, ku konjunktúre zaiste prispela politická zmena v roku 1989. Rozpad tzv. socialistického bloku a následné spoločenské, ekonomické, kultúrne a ideové transformačné procesy vyvolali spravidla potrebu reflexie vedeckých výskumov z obdobia socializmu a postsocializmu. V etnológii/ antropológii môžeme pripomenúť napríklad podnetný článok Ernesta Gellnera (1992), ktorý sa vyjadril k situácii vo vedeckom bádani v Európe krátko po politickej zmene. Zo strany vedkýň a vedcov na Slovensku sa bezprostredne po roku 1989 objavili príspevky o etnológii v období socializmu napríklad od Milana Leščáka (1991), v špeciálnom čísle *Národopisných informácií* (Diskusia o našej vede 1991), do ktorého prispeli svojimi názormi Eva Krekovičová, opäť Milan Leščák, Arne Mann, Juraj Podoba a Peter Salner. V Česku podobne vzniklo dvojčíslo časopisu *Umění a řemesla* (JEŘÁBEK – KANDERT – MORAVCOVÁ – HOLÝ 1991). Po istej odmlke sa otázky o etnológii/ antropológii v období socializmu opäť intenzívnejšie vrátili do diskusie napríklad v dvoch dieloch publikácie *Studying Peoples in the People's Democracies* (HANN – SÁRKÁNY – SKALNÍK eds. 2005; MICHÁILESCU – ILIEV – NAUMOVIĆ eds. 2008), v ktorých autorky a autori analyzovali premeny oboch disciplín v rokoch 1948 - 1989 v Československu, Maďarsku, NDR, Poľsku (I. diel) a v Bulharsku, Rumunsku a Srbsku (II. diel). Vstup do nového milénia bol pre viaceré vedecké komunity opäť podnetom, ktorý viedol k zamysleniam o etnologickom/ antropologickom bádani pred a po roku 1989 (napríklad HOLUBOVÁ – PETRÁŇOVÁ – WOITSCH eds. 2002; KILIÁNOVÁ – KÖSTLIN – NIKITSCH – STOLIČNÁ eds. 2005). V uvádzaní ďalších štúdií a publikácií, ktoré sa venovali reflexii etnologického/ antropologického výskumu na Slovensku, Česku alebo aj v iných krajinách by sme mohli ďalej pokračovať. Tu sme uviedli len niekoľko príkladov.

Do spomenutej diskusie by chcelo prispieť i toto číslo Slovenského národopisu. Prináša niekoľko príspevkov, ktoré sú výsledkami bádania v projekte VEGA *Etnológia na Slovensku v druhej polovici 20. storočia*. Dejiny vedeckého myslenia, riešeného v rokoch 2008 - 2010. Projekt sa zamerával na výskum vedeckého myslenia v odbore etnológia (národopis), pričom riešil otázky, aké teórie a metodológie, ideové prúdy a základné koncepty sa presadzovali v etnologickom bádani na Slovensku po druhej svetovej vojne. Ďalej sledoval, aký dopad mali politické zmeny po roku 1948 a nástup ideológie marxizmu-leninizmu na bádanie v disciplíne. Riešiteľky a riešitelia sa opreli o štúdium odborných textov, a zároveň o archívne výskumy i o rozhovory s bádateľkami a bádateľmi, ktorí vedecky pracovali v skúmanom období. Vzhľadom na relatívne bohatý archívny a iný empirický materiál sa riešiteľský tím nakoniec rozhodol zúžiť skúmané obdobie po druhej svetovej vojne na približne jedno, v niektorých témach na dve desaťročia, aby mohol vykonať hĺbkové sondy do vybraných výskumných tém. Riešiteľský kolektív sa konkrétne sústredil na dejiny teoretických konceptov, na históriu vybraných etnologických inštitúcií a ich premien po roku 1948, na niektoré vedecké osobnosti, pričom sledoval ich činnosť a stratégie v období silného vplyvu ideológie a politickej moci na vedecké bádanie.

Riešiteľky a riešitelia tiež venovali pozornosť niekoľkým vedeckým projektom ako príkladom organizácie vedeckej práce, metód, metodológie a ich zmien na začiatku 50. rokov 20. storočia.

Časť riešiteľského kolektívu predniesla svoje výsledky na medzinárodnej konferencii 1. – 3. 6. 2010 v Bratislave, na ktorej v kruhu kolegyň a kolegov z Česka, Slovinska a Srbska diskutovali o poznatkoch z projektu o dejinách, ako aj z druhého VEGA projektu, riešeného v Ústave etnológie SAV Folklorne žánre a sociálna komunikácia. Oba projekty boli totiž v rokoch 2009-2010 napojené na bilaterálny projekt APVV (Agentúra pre vedu a výskum) Slovensko-slovinské paralely v etnologických a folkloristických štúdiách, preto v rámci medzinárodného projektu zorganizovali spoločné vedecké podujatie.

Číslo otvára štúdiu Gabriely Kiliánovej a Kataríny Popelkovej, zaoberajúca sa pomerne krátkym časovým úsekom dejín etnológie na Slovensku, a to od konca 40. rokov do polovice 50. rokov 20. storočia. V tom období prebehlo niekoľko diskusií o cieľoch, metódach i predmete bádania v disciplíne, ktoré sa ukončili zavedením marxistickej etnografie. Nový teoretický smer, preberaný zo sovietskej vedy, autorky sledujú v súvislosti s vedeckou činnosťou novovzniknutého Národopisného ústavu SAVU (neskôr SAV). Spoločenské a politické kontexty zavádzania marxistickej etnografie popisujú na pozadí konania aktérov skúmaných procesov, ich stratégií, vzájomných vzťahov vo vnútri vedeckej komunity a širšie v spoločnosti.

Juraj Zajonc prostredníctvom rekonštrukcie terénnej výskumnej akcie, ktorú v roku 1950 realizoval Národopisný ústav SAV v okolí mesta Modrý Kameň na juhu strednej časti Slovenska, analyzuje prenikanie komunistickej ideológie do disciplíny v totalitnom systéme. V rámci tohto výskumu pracovníci Národopisného ústavu SAV v dobe od prípravy až po publikovanie jeho výsledkov začali etnológiu v teoretickom a metodologickom smerovaní programovo orientovať na marxizmus.

Príspevok Mojmir Benžu analyzuje vývoj Slovenského národného múzea v Martine v 50. rokoch 20. storočia, zvlášť jeho výskumné a expozičné aktivity, ktoré prebiehali vo dvoch rovinách. Na jednej strane vývoj pokračoval pôvodným smerovaním, nadväzujúc na aktivity predchádzajúceho obdobia. Vedenie múzea malo snahu vybudovať ústredné vlastivedné, od druhej polovice 50. rokov národopisné múzeum s celoslovenskou pôsobnosťou. V druhej rovine vývin múzea v tomto období prebiehal pod tlakom ideologických predstáv štátnych a politických orgánov. Do určitej miery múzeum tomuto tlaku podľahlo a prispôbilo mu plány výskumnej aj výstavnej činnosti.

Rastislava Stoličná charakterizuje jednu z osobností slovenskej etnografie, PhDr. Michala Markuša, CSc. z troch zorných uhlov: muzeálnej, vedecko-organizačnej a vedeckovýskumnej praxe s cieľom ukázať, ako sa postupne menilo jeho pracovné zameranie a ako sa vo svojich vedeckých výstupoch vyrovnával s novou, marxisticko-leninskou vedeckou interpretáciou. Jeho prínos pre dejiny etnografie na Slovensku spočíva v tom, že „objavil“ problematiku tradičnej kulinárnej kultúry a položil seriózne základy metodických postupov jej výskumu.

Číslo ďalej prináša štúdiu Ingrid Slavec-Gradišnik, ktorá vystúpila na medzinárodnej konferencii v Bratislave, a zároveň pripravila obsiahly výstup zo spomínaného bilaterálneho projektu APVV. V štúdiu sa venuje „marxistickému programu“ v etnológii v Slovinsku v období po druhej svetovej vojne. Sumarizuje informácie o činnosti inštitúcií, hlavných aktérov v disciplíne a o novom výskumnom programe ľudovej kultúry krátko po skončení druhej svetovej vojny. Potom sa zaoberá príčinami rozchodu s paradigmou ľudovej kultúry na začiatku 60. rokov 20. storočia na príklade názorov Slavka Kremenseka, odborného asistenta a neskôr profesora na univerzite v Lubľane. Článok uzatvárajú autobiografické výpovede Kremenseka o zmene výskumného zamerania v etnológii v skúmanom období.

Zostavovateľky čísla dúfajú, že publikované príspevky obohatia poznatky o dejinách etnológie o nové informácie, prinesú podnety do diskusie i inšpirácie pre ďalšie bádanie. Redakcia plánuje publikovať štúdie o dejinách etnológie v krajinách strednej a východnej Európy i v niektorom z budúcich čísel Slovenského národopisu.

Gabriela Kiliánová – Hana Hlôšková

LITERATÚRA

- Diskusia o našej vede (1991): Príspevky E. Krekovičová, Milan Leščák, Arne Mann, Juraj Podoba, Peter Salner. In: *Národopisné informácie*, 2, s. 117-131.
- GELLNER, E. (1992): Anthropology and Europe. In: *Social Anthropology*, 1, s. 1-7.
- HANN, C. – SÁRKÁNY, M. – SKALNÍK, P. eds. (2005): *Studying Peoples in the People's Democracies I: Socialist Era Anthropology in Eastern and Central Europe*. LIT Verlag, Münster.
- HOLUBOVÁ, M. – PETRÁŇOVÁ, L. – WOITSCH, J. eds. (2002): *Česká etnologie 2000*. Etnologický ústav Akademie věd České republiky, Praha.
- JEŘÁBEK, R. – KANDERT, J. – MORAVCOVÁ, M. – HOLÝ, L. eds. (1991): Budoucnost etnografie? In: *Umění a řemesla 1-2*.
- KILIÁNOVÁ, G. – KÖSTLIN, K. – NIKITSCH, H. – STOLIČNÁ, R. eds. (2005): Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21th Century: Reflections and Trends. Veröffentlichungen des Instituts für Europäische Ethnologie der Universität Wien No. 27, *Etnologické štúdie č. 9*, Ústav etnológie SAV, Wien - Bratislava.
- LEŠČÁK, M. (1991): Horizonty súčasného slovenského národopisu (od etnológie cez etnografiu, ľudovedu, národopis k etnológii). In: *Múzeum*, 2, 1-5.
- Národopisné informácie* - citované ako Diskusia o našej vede, pozri hore.
- MICHĂILESCU, V. – ILIEV, I. – NAUMOVIC, S. eds. (2008): *Studying Peoples in the People's Democracies II: Socialist Era Anthropology in East-Central Europe*. LIT Verlag, Münster.

**ZAVÁDZANIE MARXISTICKEJ ETNOGRAFIE V NÁRODOPISE
NA SLOVENSKU: ZMENA VEDECKÉHO MYSLENIA?****GABRIELA KILIÁNOVÁ – KATARÍNA POPELKOVÁ**

*PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova
19, 813 64 Bratislava, gabriela.kilianova@savba.sk*

*PhDr. Katarína Popelková, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova
19, 813 64 Bratislava, katarina.popelkova@savba.sk*

The paper deals with the history of scientific thought in ethnology in Slovakia in the period immediately after the establishment of the Communist regime, i.e. the second half of the 1940s and the first half of the 1950s. This relatively short period was characterised by rapid changes in definition of the research subject, theoretical and methodological approaches, scientific goals, and even the discipline's very name. The paper focuses on the implementation of the new methodological orientation, which was named Marxist ethnography. The authors investigate how Slovak scholars approached the new orientation and what theoretical concepts appeared during the period. Furthermore, they explore the question of how the new methodological orientation was made operational, i.e. how it was used in research projects and daily scholarly routine. The authors study scholarly practice as a social process. They examine the activities of scholars, the relations within the scholarly community, and the relations between scholars and society. They attempt to answer the question of whether and how the implementation of Marxist ethnography influenced ethnological research in Slovakia in the period, and whether and how it contributed to changes in scholarly thinking.

Kľúčové slová: dejiny vedeckého myslenia, marxistická etnografia, Slovensko, 50. roky 20. storočia

Key words: history of scientific thought, Marxist ethnography, Slovakia, the 1950s

Úvod

Príspevok sa zaoberá dejinami vedeckého myslenia v etnológii na Slovensku v období po druhej svetovej vojne a krátko po nastolení komunistického režimu, teda v 2. polovici 40. a v prvej polovici 50. rokov 20. storočia. Stanovené obdobie sme vybrali z niekoľkých dôvodov. Ide o pomerne krátky časový úsek, ktorý sa však vyznačoval rýchlymi zmenami v definovaní predmetu bádania, teoretických a metodologických východísk, cieľov disciplíny, ba dokonca pomenovania vedeckej disciplíny.¹ Nastolovanie rôznych odborných názorov prichádzalo zároveň v takom období, keď sa nanovo vytvárali inštitucionálne podmienky na fungovanie vedeckej disciplíny, ku ktorým patria vedecké ústavy, katedry na univerzitách, múzeá, vedecké časopisy a podobne. V centre pozornosti nášho príspevku stojí zavádzanie nového metodologického smeru v disciplíne, ktorý dostal v súdobej terminológii názov marxistická etnografia.² Budeme sa zaoberať deklarovateľnými teoretickými premisami marxistickej etnografie a ich rozpracovaním vo vedeckej spisbe, to znamená dejinami vedeckého myslenia (NOTARP 2006).

Proces preberania marxistickej etnografie prebiehal v konkrétnom vedeckom, spoločenskom a politickom kontexte, viazal sa na isté inštitúcie a na prácu konkrétnych osobností. Preto budeme vedeckú činnosť v tom období skúmať zároveň ako sociálny proces, sledovaný na jednej strane cez konanie a správanie aktérov procesu a ich vzájomných vzťahov vo vnútri vedeckej komunity (RABINOW 1996). Na druhej strane sa budeme usilovať postihnúť vzájomný vzťah vedcov (vedeckej komunity) a spoločnosti, ktorý budeme skúmať najmä cez vplyv politickej moci na vedeckú činnosť. V tejto časti sa zameriame na výskum vedeckej inštitúcie ako časti širšieho spoločenského systému a na otázky uplatňovania politickej moci na vedeckú inštitúciu (MILLS 2008: 1-9).

Z viacerých možností štúdia súdobých etnologických inštitúcií na Slovensku sme si vybrali nové pracovisko Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied a umení (ďalej SAVU), založené v roku 1946. Ako ukážeme ďalej, Národopisný ústav SAVU mal totiž podľa vtedajších zámerov plniť úlohu vedeckého koordinačného centra disciplíny, a tiež rozvíjať jej teóriu a metodológiu (KOVAČEVIČOVÁ 1994: 75).

Naša štúdia predstavuje doterajšie výsledky výskumu realizovaného štúdiom vedeckých textov, analýzou obsahu súdobých ročníkov vedeckých periodík, monografických prác a výskumných správ, historiografických i biografických publikácií. Využíva tiež empirické dáta získané z rozhovorov s etnológmi – súčasníkmi skúmaného obdobia. V neposlednom rade sa opiera aj o výsledky podrobného archívneho výskumu fondu Národopisného ústavu SAVU (po roku 1953 Národopisného kabinetu a od roku 1955 Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied), ktorý je uložený v Ústrednom archíve Slovenskej akadémie vied.

Príspevok sme rozdelili do niekoľkých častí. Najprv stručne predstavíme situáciu vo vedeckom bádani v národopise po skončení druhej svetovej vojny. Zameriame sa na publikované názory, ktoré sa vyjadrovali k cieľom a metodologickým postupom v disciplíne. Potom preskúmame inštitucionálne podmienky rozvoja disciplíny a podrobnejšie popíšeme vznik nového pracoviska Národopisného ústavu SAVU. Ďalej sa budeme venovať zavádzaniu marxistickej etnografie ako nového metodologického smeru na Slovensku v období od konca 40. a v prvej polovici 50. rokov 20. storočia. Pritom nás bude zaujímať, akým spôsobom si bádatelia na Slovensku hľadali cestu k novému smeru a aké teoretické názory v tom období vznikli.³ Následne sa pokúsime zodpovedať otázku, ako sa nový metodologický smer operacionalizoval, to znamená, ako sa využil v konkrétnych výskumných projektoch. Budeme sledovať pracovné postupy vo výskumných projektoch,

teda metódy bádania. Zaujímať nás bude úspešnosť či neúspešnosť využitia novej metodológie a pracovných postupov a budeme sa pýtať na súlad medzi deklarovanými zámermi projektov a výsledkami. Konkrétne a podrobne sa zameriame na jeden vedecký projekt - na výskum družstevnej dediny, ktorý patril v skúmanom období ku kľúčovým úlohám akademického národopisného pracoviska. V závere sa pokúsime odpovedať na otázku, či zavedenie marxistickej etnografie ako transferu zo sovietskej vedy vplývalo na nové bádanie v etnológii na Slovensku v 50. rokoch, či a akým spôsobom prispelo k zmenám vo vedeckom myslení.

Etnológia na Slovensku po skončení druhej svetovej vojny

V roku ukončenia druhej svetovej vojny vyšla knižná publikácia Teória národopisu, zameraná na teoretické a metodologické prístupy vo vedeckej disciplíne od 28-ročného bádateľa Andreja Melicherčíka (1917 - 1966), absolventa Slovenskej univerzity v Bratislave z roku 1941. Autor hneď v Úvode konštatuje: „Bolo už viac razy poukázané, že slovenský národopis v porovnaní so všeobecným stavom tejto vedy v Európe zaostáva. Príčiny tohto stavu sú predovšetkým v samom slovenskom národopise, a to najmä v tom smere, že sa doteraz nevenovala náležitá pozornosť jeho pevnému teoretickému a metodologickému fundovaniu“ (MELICHERČÍK 1945: 9). Prekonať tento stav sa Melicherčík pokúsil práve citovanou prácou, v ktorej priniesol jednak komentovaný prehľad rôznych teoretických prístupov a metodologických smerov vo viacerých európskych krajinách, jednak svoj názor na to, čo by malo byť predmetom bádania národopisu a akými metódami by sa predmet bádania dal skúmať. Melicherčík do svojho komentovaného výberu zaradil vedecké školy alebo metodologické smery od druhej polovice 19. storočia, s dôrazom na prvú polovicu 20. storočia, rozvinuté rovnako v disciplínach národopis a etnológia (Melicherčík tak označoval sociálnu a kultúrnu antropológiu) v nemecky hovoriacich krajinách, vo Francúzsku, Veľkej Británii a inde. Avšak spomenuté dve disciplíny nespájali do jednej. V závere knihy uviedol svoj názor, aký metodologický smer by sa mal rozvíjať na Slovensku, čo by malo byť predmetom bádania, metódy a ciele národopisu. Oprel sa o práce ruského bádateľa a svojho učiteľa Piotra G. Bogatyriova (1893 - 1971), ktorý prednášal na Univerzite Komenského v Bratislave v rokoch 1936 - 1939 a rozvíjal funkčnoštruktúrnú metódu v národopise (BOGATYRIOV 1935, LEŠČÁK 1991). Melicherčík navrhol skúmať formu i funkciu súčasných „folklórnych faktov“, pričom upozorňuje, že „folklórne fakty“ sa neviažu iba na dedinské obyvateľstvo (MELICHERČÍK 1945: 99 a n.). Podľa neho „predmetom národopisného bádania nie je folklór, ľudová kultúra ale to, čo jednotlivé národopisné javy určuje ako také a zároveň ich od všetkých iných javov odlišuje, predmetom národopisného bádania môže byť iba folklornosť ako taká“ (MELICHERČÍK 1945: 90), zdôraznil autor, ktorú chápe ako istú esenciálnu vlastnosť javov. Folklornosť podrobnejšie popisuje v závislosti od začlenenia javov do folklórneho systému a v závislosti od folklóru ako špeciálneho druhu tvorby (kolektívnej, viazanej na tradíciu atď.). Folklórne fakty chce sledovať ako sociálne javy viazané na sociálne bytie. Melicherčík navrhol, aby bádateľ počas terénnych výskumov sledoval súčasné javy, ich význam (funkciu) z pohľadu spoločenstva, bez ohľadu na to, či príslušný jav pochádza zo skúmaného prostredia, alebo nie. Upriamil preto výskumnú pozornosť na súčasný stav. Terénny výskum je podľa neho základná metóda národopisného bádania, avšak musí mu predchádzať dôsledná teoretická príprava a použitie adekvátnej metódy, ktoré privedú bádateľa k vhodnému kladeniu výskumných otázok a v konečnom dôsledku aj k lepším výskumným výsledkom (MELICHERČÍK 1945: 99 an.). Presadzovanie

funkčnoštruktúralnej metódy v 40. rokoch 20. storočia našlo následne uplatnenie v niekoľkých štúdiách samotného autora (napr. MELICHERČÍK 1946c, MELICHERČÍK 1947), ako aj iných bádateľov z mladšej generácie (napr. KOVAČEVIČOVÁ - ŽUFFOVÁ 1946, 1947).

Presne formulované teoretické názory Andreja Melicherčika v Teórii národopisu, jeho snaha o emancipáciu národopisu ako samostatnej a rovnocennej disciplíny voči etnológii (v Melicherčikovom ponímaní sociálnej a kultúrnej antropológie), aj voči iným vedám predstavovali novum vo vedeckom myslení bádateľov na Slovensku. Druhou novinkou bolo Melicherčikovo uprednostňovanie výskumu „folklórnych faktov“ predovšetkým v synchronnom reze a s dôrazom na zachytávanie zmien vo folklórnom systéme oproti prevažne historickému prístupu jeho starších kolegov.

Dovtedajšie názory, hoci nepredstavovali jednoliaty prúd, vychádzali z chápania národopisu najmä ako vlastivednej a historickej disciplíny, zameranej na výskum národa a jeho hlavnej časti – ľudu. V takomto ponímaní sa národopis formoval od polovice 19. storočia, ovplyvnený v strednej Európe najmä dielom Johanna Gotfrieda Herdera a ideami romantizmu. Štúdium „ľudovej kultúry“ neslúžilo iba na vedecké ciele, ale aj na ideologické zdôvodnenia existencie a svojbytnosti vlastného národa, či už v Nemecku, v Čechách, na Slovensku alebo v iných európskych krajinách. Národopisné práce, ktoré sa venovali ľudovej kultúre ako „základu národnej kultúry“, vznikali aj počas 20. storočia (FERENCOVÁ 2006: 109 a n.; PODOBA 2005: 247 a n.).

Názory na úlohy národopisu na Slovensku v duchu nacionálnej argumentácie formuloval Rudolf Bednárík (1903 - 1975) v Príručke pre národopisný výskum slovenského ľudu (BEDNÁRIK 1942) iba tri roky pred Melicherčikovou Teóriou národopisu. Bednárík bol jedným z predstaviteľov prvej generácie vyškolených národopiscov na Slovensku, žiak českého bádateľa a profesora na Univerzite Komenského Karla Chotka (1881 - 1967). Podobne ako Melicherčik rozlišoval národopis (používa aj synonymum etnografia) od etnológie, avšak rozdiely videl v inom. Podľa Bednáríka národopis (etnografia) zhromažďuje, opisuje, overuje a triedi materiál o „kultúre ľudu“, oproti tomu etnológia z takéhoto materiálu ťaží, hľadá „všeobecne platné vzťahy medzi poznatkami“, chce „konštruovať zákonitosť, vývoj národa, ktorého podstatou je dedinský ľud“. Autor pritom etnografiu i etnológiu považoval za pomocné vedy historické (BEDNÁRIK 1942: 10 a n.). Cieľom výskumov malo byť podľa neho sledovanie etnografických javov a hľadanie ich genézy v historickom vývoji (BEDNÁRIK 1942: 9). Avšak hlavným cieľom stále zostávalo „...skúmanie v národe, ktorého podstatnou čiastkou je sám ľud a jeho kultúra“. Bednárík pritom požadoval, aby takýto výskum robil „iba Slovák“, „vlastný syn [národa]“ (BEDNÁRIK 1942: 8), čo bol etnocentrický prístup.

Na historicko-genetických prístupoch (prežitky v ľudovej kultúre) a chápaní národopisu ako vedy, ktorá podporuje „národné sebavedomie... [a] ... odráža svojráznu národnú kultúru“, postavil program aktuálnych úloh disciplíny na Slovensku po druhej svetovej vojne Vilém Pražák (1889 - 1976). Český bádateľ, ktorý v medzivojnovom období pôsobil na bratislavskej univerzite ako docent, pripravil svoj príspevok na požiadanie Národopisného odboru Matice slovenskej (ďalej MS) v októbri 1946 (PRAŽÁK 1947). Podľa neho hlavná úloha národopisu na Slovensku spočíva v zbieraní „prchavého národopisného materiálu“ pomocou výskumov v teréne a monografickou metódou (národopisná monografia obce alebo jedného javu), pričom sa výskumníci môžu oprieť o Bednáríkovu Príručku (1942). Výsledky terénnych výskumov, ako aj dotazníkových akcií, ktoré Národopisný odbor MS organizoval už v predchádzajúcich rokoch, by mohli viesť k spracovaniu ľudovej

kultúry na území celého Slovenska. Následne by bádatelia mali pristúpiť k vytvoreniu národopisného atlasu podľa vzoru etnografického atlasu publikovaného v Nemecku (PRAŽÁK 1947: 6 a n.). Náročné úlohy národopisu na Slovensku však bude podľa autora možné splniť iba vtedy, ak sa vytvoria alebo obnovia potrebné inštitúcie, ktoré sa budú venovať výchove národopisných pracovníkov (národopisná katedra),⁴ propagácii a publikovaniu národopisného materiálu (Národopisný odbor MS),⁵ zberateľstvu, evidencii a uchovávaníu (Národopisné múzeum v Turčianskom Svätom Martine, regionálne múzeá), a tak podobne (PRAŽÁK 1947: 14 a n.). Zvláštnu úlohu pritom Pražák pripísal novovzniknutému Národopisnému ústavu v Bratislave, ktorý by sa mal podľa jeho názoru stať nielen vrcholným vedeckým pracoviskom, ale aj koordinačným centrom celej činnosti v odbore národopis, miestom komplexného súpisu národopisných javov a riešiteľom Slovenského národopisného atlasu (PRAŽÁK 1947: 17-20).⁶

Inštitucionálne podmienky vedeckej činnosti: Národopisný ústav SAVU

Národopisný ústav vznikol v januári 1946 v rámci Slovenskej akadémie vied a umení. Samotná akadémia bola pritom založená už v roku 1942 (JURICOVÁ 1994, KAMENCOVÁ 1994). Podľa Sone Kovačevičovej potreba národopisného vedeckého centra sa pociťovala už od 30. rokov 20. storočia. Predstavy o vedeckom pracovisku sa formovali aj zásluhou diskusií poriadaných Spolkom pre vedeckú syntézu, ktorý fungoval v Bratislave do jeho zániku v roku 1940. S. Kovačevičová ďalej uviedla, že Národopisný ústav sa vytvoril aj vďaka vedeckej rozhladenosti a podpore povojnového generálneho tajomníka Slovenskej akadémie vied a umení Mikuláša Bakoša (KOVAČEVIČOVÁ 1994: 75).

Ešte pred vznikom pracoviska v decembri 1945 sa vedeckí pracovníci akadémie dohodli na návrhu, aby sa predsedom budúceho Národopisného ústavu SAVU (NÚ SAVU) stal P. G. Bogatyriov, žijúci vtedy v Moskve. Bogatyriov funkciu prijal v marci 1946.⁷ Keďže predseda mal mať na starosti odbornú koncepciu budúceho pracoviska, NÚ SAVU voľbou Bogatyriova deklaroval svoju budúcu metodologickú orientáciu. Avšak Bogatyriovovi sa nepodarilo pricestovať do Československa, ani udržiavať kontakt s novým ústavom. Preto o rok NÚ žiada správu SAVU, aby do funkcie predsedu povolala Andreja Melicherčika, vtedy výkonného referenta Národopisného odboru Matice slovenskej v Martine. Tohto Bogatyriovovho žiaka, bývalého člena Spolku pre vedeckú syntézu, považovali mladí slovenskí intelektuáli za poprednú osobnosť povojnovej slovenskej vedy (KOVAČEVIČOVÁ 1994: 76) nielen pre rozhladenosť v európskom národopise, pre knihu Teória národopisu, ale i angažovanie sa v príprave koncepcnej spolupráce slovenských národopisných odborníkov rozličného metodického zamerania. Svoju proklamáciu zverejnil hneď na prvom povojnovom zasadnutí Národopisného odboru Matice slovenskej v roku 1945 a publikoval následne v článku Etnografia ako veda (MELICHERČÍK 1946a; 1946b).

Už v januári 1948 sa Melicherčik stal zastupujúcim predsedom NÚ SAVU a externým pracovníkom akadémie, ale riadnym predsedom NÚ bol až od apríla 1950, po tom, čo ho Matica slovenská⁸ uvoľnila zo svojich služieb.⁹

Zároveň s funkciou predsedu existovala v každom ústave SAVU funkcia administratívneho riaditeľa, druhého vedúceho pracovníka ústavu, ktorý mal skôr manažérsku úlohu. Túto funkciu zastával v roku 1946 Rudolf Žatko (1913 - 1976), do roku 1945 stredoškolský profesor, absolvent kombinácie slovenský jazyk – filozofia na Univerzite Komenského v Bratislave v roku 1937. R. Žatko sa venoval príprave slovenskej národopisnej bibliografie, jednej z úloh spomínanej v návrhoch V. Pražáka (1947: 18-19). R. Žatko spolu s vedeckou asistentkou Máriou Kolecsányi-Kosovou (1918 - 1985), žiačkou

slavistu Franka Wollmana a absolventkou Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave v roku 1941, boli prvými internými pracovníkmi nového ústavu. Spoločne plnili prvé stanovené úlohy na príprave bibliografie a organizovaní výskumov s pomocou externistov.

Na jar 1949, po tom, čo Správny sbor SAVU schválil Melicherčíkom predložený program NÚ, požiadal tento, aby SAVU vymenovala za administratívneho riaditeľa Jána Mjartana, keďže R. Žatko od konca roku 1948 pracoval v Univerzitnej knižnici v Bratislave. Ján Mjartan bol žiakom Karla Chotka, absolventom Univerzity Komenského v roku 1925, v druhej polovici 30. rokov v Matici slovenskej založil a redigoval prvý národopisný odborný časopis na Slovensku *Národopisný sborník* a pôsobil ako predseda *Národopisného odboru Matice slovenskej*. V čase pozvania do SAVU pracoval ako riaditeľ štátneho gymnázia v Žiline. Bolo preto potrebné uvoľniť ho z predchádzajúcej funkcie a do NÚ SAVU nastúpil až na jeseň 1949.¹⁰

Spolu s Jánom Mjartanom (1902 - 1996) si ústav prostredníctvom správy akadémie vyžiadal zo školských služieb aj ďalšieho národopisca a Chotkovho žiaka - Andreja Polonca (1906 - 1984), vtedy riaditeľa učiteľského ústavu v Leviciach. Prijatie Sone Kovačevičovej-Žuffovej (1921 - 2009), absolventky národopisu na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity v Bratislave v roku 1944, za asistentku ústavu sa uskutočnilo začiatkom roka 1950.¹¹ Tak sa postupne podarilo zo všetkých vtedajších slovenských, odborne školených národopisných odborníkov do akadémie pritiahnúť za necelé štyri roky väčšinu.¹² Išlo však stále o malú vedeckú obec.

Podľa plánu, ktorý sa dohodol na porade pracoviska v júni 1949, sa *Národopisný ústav SAVU* chcel venovať najmä terénnym výskumom „slovenskej ľudovej kultúry, ktorého výsledky v syntetickom spracovaní budú základom *Atlasu slovenského národopisu*“. Táto úloha opäť nadväzovala na návrhy povojnového programu Viléma Pražáka (1947). V tom čase veľký vedecký ústav chcel zrealizovať náročný projekt za pomoci poslucháčov národopisu.¹³ Avšak plánovanú úlohu sa v nasledujúcich rokoch nepodarilo splniť.

Založenie a organizačná konsolidácia *Národopisného ústavu SAVU* sa, pochopiteľne, neodohrávali ako izolovaný vnútorný proces rozvoja odboru. Jeho bezprostredným kontextom v skúmanom období boli aj dva ďalšie, navzájom prepletené a súčasne prebiehajúce procesy. Jedným bolo prerastanie štruktúr SAVU do budúcej Slovenskej akadémie vied ako súčasť Československej akadémie vied v období 1948 - 1953. Druhým procesom sa stal nástup a presadzovanie jednotnej komunistickej ideológie v politike, spoločnosti i vede, odštartovaný politickým prevratom vo februári 1948.

Na podrobné chronologické sledovanie vplyvu jednotlivých etáp formovania SAV na vývoj konkrétne v *Národopisnom ústave* nemáme k dispozícii dostatok dobových prameňov. Pretože však tesne súvisí so sledovanou témou, reflektujeme ho prostredníctvom publikovaných výsledkov archívnych výskumov (KLAČKA 1994). Ťažisko analýzy nášho vlastného empirického materiálu spočíva ďalej na sledovaní dôsledkov druhého zo spomenutých procesov – zmien, ktoré do disciplíny priniesol február 1948.

Marxistická etnografia na Slovensku v prvej polovici 50. rokov 20. storočia

V roku 1948 sa komunistická vláda ujala moci v Československu. O rok nato, v januári 1949, sa zišli českí a slovenskí bádatelia na I. celoštátnej konferencii národopiscov, kde sa dištancovali od „pozitivistickej minulosti disciplíny“ a hlásili sa k „socialistickej etnografii“ (SKALNÍK 2005: 58), pričom nebolo bližšie určené, čo sa pod týmto názvom rozumie. Účastníci dostali český preklad práce Sergeja Pavloviča Tolstova *Sovetská škola v národopise* (TOLSTOV 1949).

A. Melicherčík, ako predseda NÚ SAVU, vzápätí publikoval nový vedecký program pod názvom Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu (MELICHERČÍK 1950). Definoval objekt etnografického výskumu ako „ľud v historickom procese jeho vzniku a vývinu. Úloha etnografického bádania spočíva v štúdiu života a kultúry ľudu, nech sa nachádza na akomkoľvek štádiu svojho vývinu“ (MELICHERČÍK 1950: 29). Etnografia sa mala chápať „po línii dialektického a historického materializmu a z neho vyplývajúcich všeobecných zákonov o vývine prírody a ľudskej spoločnosti“ (MELICHERČÍK 1950: 30). Nový historizmus sa mal ponímať dôsledne materialisticky. „Znamená to, že štúdium javovej skutočnosti v jej vzniku, rozvoji a zániku bude prebiehať v súvisi s konkrétnymi historickými podmienkami, t. j. v súvisi so spôsobom výroby materiálnych statkov, v súvisi s vývinom výrobných síl a v súvisi s vývinom výrobných pomerov“ (MELICHERČÍK 1950: 30). Prikláňajúc sa k Stalinovmu učeniu o národe a Engelsovej práci Pôvod rodiny, súkromného vlastníctva a štátu autor určuje smer novej orientácie etnografie v skoncovaní s reakčným triedením národov na národy kultúrne, historické, a nekultúrne, primitívne, teda nehistorické, a vo vnímaní každého národa a národnosti ako tvorivého subjektu dejín. Toto delenie národov, ktoré sa podľa neho odrazilo aj v delení disciplíny na etnografiu a etnológiu, je prežitkom a je potrebné ho prekonať. Uvádza, že on sám takéto delenie rozpracoval vo svojej práci Teória národopisu (1945) iba „z neznalosti základov marxistickej vedy“ (MELICHERČÍK 1950: 31). Najdôležitejšou výskumnou úlohou novej disciplíny v Československu sa podľa neho mala stať etnogenéza Čechov a Slovákov od najstarších stôp ich osídlenia na územiach patriacich Československu, rozlíšenie súčastí národného kultúrneho dedičstva podľa triednych rozdielov a štúdium folklóru a ľudovej kultúry ako progresívnych prvkov novej kultúry. Očakával, že československá etnografia prispeje k „dôsledne triednemu náhľadu na predmet svojho bádania“ (MELICHERČÍK 1950: 35).

V SAVU sa rok 1949 stal rokom nástupu výraznej ideologizácie vedy,¹⁴ ktorá zasiahla všetky jestvujúce vedecké ústavy (KLAČKA 1994: 43). Do spôsobu práce sa programovo zavádzal kolektivismus, plánovanie bližších a vzdialenejších cieľov a kontrola ich plnenia, sústavné štúdium sovietskej ideologickej a odbornej literatúry, politické školenie zamestnancov, kádovanie a samokritika.¹⁵ Vládnuci politický aparát si v marci 1950 podriadil vedu rozhodnutím vedeckej rady pri Ústrednom výbore Komunistickej strany Slovenska (ďalej KSS), podľa ktorého si SAVU mala pri obsadzovaní miest asistentov vedeckých ústavov a všetkých dôležitých miest v akadémii vyžadovať jej predbežný súhlas (KLAČKA 1994: 44).

V archívne zachovanej agende Národopisného ústavu SAVU z pofebruárového obdobia sa politická angažovanosť disciplíny konštatuje prvý raz v liste adresovanom Povereníctvu školstva, vied a umení, ktorým na popud predsedu ústavu A. Melicherčíka SAVU žiada pridelenie J. Mjartana a O. Polonca do Národopisného ústavu. V texte sa spomína „potreba objasňovať ľudovú kultúru a skúmať schopnosti jej nositeľov, aby tieto mohli byť správne využité pri budovaní nového socialistického života, ktorý plne rešpektuje národné formy kultúry“.¹⁶ Podobné zmienky sa objavili v októbri 1949, keď na porade pracovníkov ústavu ku koncepcii nového periodika, ktorý mal niesť názov Slovenská etnografia, A. Melicherčík zdôraznil „kultúrno-politickú líniu časopisu, ako prevládajúce hľadisko pri spracovaní i hodnotení problematiky“. Na tej istej porade predseda ústavu vytýčil na nasledujúci rok úlohu kriticky spracovať dejiny slovenského národopisu štúdiom osobností a ich diel, počnúc od P. J. Šafárika, „pričom pôjde najmä o zistenie progresivity alebo reakčnosti myslenia v národopise“.¹⁷ Na pracovnej porade 12. januára 1950 sa prečítala

zápisnica z decembrového zasadnutia Správneho sboru SAVU a prejav J. Hrušovského „o aplikácii dialekticko-materialistickej metódy vo vedeckom bádání. Prítomní s plným súhlasom prijali tento závažný prejav a vyslovili sa, že vo svojich vedeckých prácach budú sa ním riadiť a vychádzať z aktuálnych potrieb dnešnej budovateľskej spoločnosti“.¹⁸ Na tej istej porade predseda Melicherčík navrhol, aby ústav kolektívne vypracoval „dotazník na výrobné procesy v ľude ako záväzok k IX. zjazdu KSS“. Po rozdelení tém a určení termínu dokončenia dotazníka do 1. 5. 1950 sa interní aj externí pracovníci rozhodli tento záväzok prijať.¹⁹

Po skončení spomenutého komunistického zjazdu sa pracovníci ústavu stretli na dvojdnovej porade 27. a 28. 6. 1950 a dôkladne prebrali jeho výsledky. Rozhodli sa jednak prepracovať svoj pracovný program na tretí štvrťrok 1950, ktorý pri všestrannom výskume ľudovej kultúry začal klásť dôraz na „vývin spoločenskej sústavy, ekonomickej bázy, na výrobné procesy a na kolektívne práce ľudu... [...]. Zvláštna pozornosť sa venuje tým složkám ľudovej tvorivosti, ktoré možno zhodnotiť, využiť a zapojiť do úloh päťročnice“.²⁰ Takisto sa rozhodli zobrať za východisko svojich prác a plánovania zjazdové referáty súdruhov Bašťovanského a Širokého, a za svoju základnú úlohu odteraz považovať „boj s buržoáznym nacionalizmom a reakčnými ideológiami z neho vyplývajúcimi“.²¹

Stratégiu predsedu NÚ SAVU A. Melicherčíka a konkrétne opatrenia, ktoré prijal vedecký tím NÚ SAVU na prispôbenie svojej práce novým pomerom v spoločnosti, vyjadroval aj vedeckovýskumný plán na rok 1951, vypracovaný 7. 9. 1950 oboma štatutármi NÚ. Jeho hlavnou líniou sa stal „boj proti zvyškom buržoáznej ideológie vo vedeckej práci a v súvislosti s tým vybudovanie slovenskej etnografie na základoch marx-leninskej ideológie“. To sa malo dosiahnuť organizovaním kritických diskusií o „podstatných zbytkoch buržoáznej ideológie v slovenskom a všeobecnom národopise“²² sústavným štúdiom sovietskej etnografie a marxisticko-leninskej literatúry všeobecne.²³ Zmysel tohto úsilia vyjadrovali aj bádateľské úlohy: pre etnografickú sekciu téma veľkorodina a „jej odraz“ v ľudovej kultúre, pre sekciu folkloristiky „výskum odrazu poddanského a kapitalistického útlaku v ľudovej tradícii...“ [a] „... nové formy folklórnej tvorby v podmienkach ľudovej demokracie“.²⁴ Tento plán bol na jeseň 1950 ohodnotený ako „správny a reálne postavený“ aj novou správou SAVU, do ktorej štát vymenoval za predsedu Ladislava Novomeského. Plán Národopisného ústavu a plán Jazykovedného ústavu získali takéto pozitívne hodnotenie ako jediné dva spomedzi všetkých ústavov SAVU. Napriek tomu Správa SAVU ofenzívne začala kritizovať prácu spoločenskovedných pracovísk a prednostne presadzovať rozvoj technických a prírodných vied (KLAČKA 1994: 45).

Tvrdej ideologickej kontrole sa NÚ napriek všetkým snaženiam nevyhol. Vo februári 1951 zvolal sekretariát akadémie seminár zameraný na kritiku zvyškov buržoázných ideológií, kde boli pozvaní aj pracovníci NÚ, ktorí mali sebakriticky zhodnotiť svoju prácu. V nasledujúcich mesiacoch prebiehalo „posudzovanie“ vybraných vedcov expertmi. Po tom, čo bol z vedenia SAVU odvolaný a politicky odsúdený L. Novomeský a na miesto dočasného predsedu SAVU nastúpil Lev Hanzel, nastalo v akadémii dôsledné politické „prekádovanie“ pracovníkov. Smerniciam na preverovanie štátnych zamestnancov²⁵ v NÚ SAVU nevyhoveli S. Kovačevičová a M. Kolecsányi-Kosová, ktoré boli rozhodnutím Predsedníctva SAVU v lete 1951 prepustené. A. Melicherčík bol zbavený členstva v komunistickej strane aj funkcie predsedu Národopisného ústavu. Navyše rozhodnutím Predsedníctva SAVU a listom z 21. augusta 1951 bol ústav zrušený a zvyšok jeho pracovníkov preradený k Historickému ústavu ako jeho Národopisná sekcia. Takisto sa

zrušila funkcia predsedu aj riaditeľa, na čelo sekcie ako jej vedúci bol vymenovaný J. Mjartan.²⁶ Pracovný tím sekcie tvorili A. Melicherčík, J. Mjartan, O. Polonec, asistentka Božena Barabášová (od roku 1950), tri praktikantky – poslucháčky národopisu Emília Čajánková, Jarmila Pátková (obe od r. 1951), Viera Brychtová (od r. 1953) a od roku 1952 absolvent národopisu Ján Podolák (KOVÁČEVIČOVÁ 1994: 79, MJARTAN 2006: 219-222).

A. Melicherčík krátko po likvidácii ústavu odišiel v roku 1952 zo SAVU prednášať na bratislavskú univerzitu, kde bol už v roku 1947 vymenovaný za docenta a prednášal tu aj počas svojej činnosti v akadémii (KLAČKA 1994: 44, pozn. 30). V príspevku publikovanom v tom istom roku Sovietska etnografia – náš vzor (MELICHERČÍK 1952), ktorý bol úvodom k prekladom štrnástich aktuálnych štúdií sovietskych etnografov v Národopisnom zborníku SAVU, Melicherčík podrobne priblížil východiská a etapy formovania sovietskej školy v etnografii prebiehajúce od 20. rokov 20. storočia a ukončené „víťazstvom metodológie marxizmu-leninizmu“ v polovici 30. rokov (MELICHERČÍK 1952: 12). Za jej hlavný znak označil „dôsledný historizmus“ - štúdium predmetov, javov a udalostí „v procese ich vzniku, vývoja a zániku, v súvislosti s konkrétnymi historickými podmienkami, ktoré ich vytvorili, v spojitosti so spôsobom výroby materiálnych hodnôt, s vývojom výrobných síl a výrobných vzťahov“ (MELICHERČÍK 1952: 13). Melicherčík sa v tejto štúdii pripojil ku kritike anglického funkcionalizmu, prác Malinowského a Radcliffa-Browna, ako aj metódy funkčného štrukturalizmu ako reakčných, slúžiacich záujmom imperializmu. Uviedol, že sovietski etnografi odmietnutím funkčnoštrukturalnej metódy, ktorá nemá nič spoločné s metodológiou marxizmu-leninizmu, ale našla si „zásluhou P. G. Bogatyreva i u nás svojich nasledovníkov“, podstatne pomohli „aj našej etnografii na ceste jej ozdravenia od takýchto a podobných škodlivých buržoázných vplyvov“ (MELICHERČÍK 1952: 20).

Čo si však českí a slovenskí etnológovia konkrétne vybrali zo sovietskej vedy a ako chceli usmerniť svoje výskumy, ukazuje podrobne text rezolúcie, ktorú sformulovali účastníci II. celoštátnej konferencie etnografov, konanej v roku 1952 v Prahe, zvolanej na podnet vládnej komisie pre vybudovanie Československej akadémie vied.²⁷ Podľa nej predmetom bádania súčasnej etnografie je štúdium špecifických rysov spôsobu života a kultúry etnických spoločenstiev. Citujúc Stalina (nevieme, ktorú jeho konkrétnu prácu) chceli etnografi v Československej republike hľadať predovšetkým národné špecifiká, ktoré nemali iné národy.²⁸ Bol to program, ktorý sa opäť obracal k etnografii ako k národnej disciplíne.

Aplikácia marxistickej etnografie vo výskumných projektoch

Rezolúcia prijatá českými a slovenskými etnológmi v roku 1952 žiadala, aby sa konali terénne výskumy súčasnej kultúry na dedinách i v mestách, pričom sa mali skúmať „prežitky minulosti“, sledovať „historický prerod ľudovej kultúry“ a vytváranie novej socialistickej kultúry. Rezolúcia odporúčala, aby etnológovia použili komplexné historicko-etnografické metódy, no ich aplikácia narážala na viaceré problémy, keďže neexistovali zatiaľ domáce práce s jej uplatnením. Doterajšie bádania totiž ukazujú, že väčšina národopiscov v Československu, podobne ako v Poľsku, Maďarsku alebo Nemecku, nepracovala pred druhou svetovou vojnou s dielami Marxa alebo Engelsa a mala spravidla obmedzený styk s vedcami v Sovietskom zväze (HAHN – SÁRKÁNY – SKALNÍK 2005: 9).

V zmysle plánu školenia pracovníkov na báze historického a dialektického materializmu, ktoré ako svoj program sledoval Národopisný ústav SAVU od konca roku 1949, v odbornom publikačnom orgáne (Národopisný zborník SAVU) v rokoch 1950 - 1952 (ročníky IX.-XI.) boli publikované jednak preklady prác sovietskych etnografov,

jednak práce A. Melicherčíka a J. Mjartana orientované na priblíženie vývinu sovietskej etnografie, jej marxisticko-leninských a stalinských ideových východísk a predmetu štúdia, metód jej práce a návody na ich aplikáciu. Tak isto vyšli početné recenzie prác sovietskych autorov, ktorých pisateľmi boli aj príslušníci nastupujúcej vedeckej generácie (J. Podolák, V. Gašpariková, J. Pátková, E. Čajánková).

Na pozadí politického kádrovania pracovníkov a následnej eliminácie Národopisného ústavu SAVU prebiehal začiatkom 50. rokov v slovenskej vede aj proces smerujúci k vytvoreniu celoštátnej Československej akadémie vied. Spreádzalo ho komplikovane dosiahnuté rozhodnutie budovať autonómnu Slovenskú akadémiu vied a hľadať správnu a - v centralizujúcom sa komunistickom Československu - vedením krajiny politicky akceptovateľnú formu jej začlenenia do celoštátnej akademickej inštitúcie. Na Slovensku sa v roku 1952 prijal variant faktického prevzatia všetkých jestvujúcich ústavov SAVU s ich personálnym obsadením a náplňou do pripravovanej Slovenskej akadémie vied (SAV) (KLAČKA 1994: 46). Súčasťou priprav uzákonenia SAV začiatkom roka 1953 sa stalo aj zrušenie Národopisnej sekcie Historického ústavu a obnovenie samostatnosti pracoviska v podobe Národopisného kabinetu SAV, od roku 1955 Národopisného ústavu SAV pod vedením Jána Mjartana (MJARTAN 2006: 223).

Výskum družstevnej dediny

Prijatie marxizmu-leninizmu, novej vedeckej teórie, ktorá bola ako výlučná a jedine správna presadzovaná politickou mocou od začiatku 50. rokov 20. storočia, sa pre etnografov na Slovensku stalo nielen vedeckou úlohou, ale stratégiou prežitia. Cestu, ako túto teóriu prevziať a návod, ako ju použiť poskytla sovietska etnografia. Vedeckou komunitou, kde sa pod pozorným ideologickým dohľadom štátu mohla nová teória bezodkladne uplatňovať, bol po politickej čistke zdecimovaný pracovný tím Národopisnej sekcie Historického ústavu SAVU.

V situácii, keď bola ohrozená samotná existencia disciplíny, navrhol vtedajší vedúci sekcie J. Mjartan niekoľko projektov, ktoré sa pokúsili pracovať historickou metódou na základe historického a dialektického materializmu. Z východiska, že „na Slovensku pri budovaní socializmu, čiže pri jeho industrializovaní a pri kolektivizovaní jeho poľnohospodárstva, vzniká celkom nová spoločenská štruktúra, vyrastá nový človek – družstevník, vzniká nový človek-socialista“, Mjartanovi vyplynula otázka, čo bude „so slovenskou ľudovou kultúrou, aký bude jej osud a ďalší vývin a za akých podmienok bude tento vývin prebiehať?“ (MJARTAN 1952: 6). Keďže podľa autora prvou úlohou a povinnosťou slovenskej etnografie je skúmať a študovať ľudovú kultúru v období jej prechodu k socializmu, stal sa prvým bodom nového programu práce výskum družstevnej dediny (MJARTAN 1952: 9). Pretože „prechod našej dediny k socializmu deje sa za priamej účasti a veľkej pomoci robotníckej triedy“, [...] „musí prestať doterajšie mylné chápanie úloh etnografie, že totiž ľudovú kultúru reprezentuje len dedina a roľníctvo“ a pracovné pole treba rozšíriť aj na výskum kultúry robotníckej triedy (MJARTAN 1952: 10). Pre potreby naplánovania výskumu na Slovensku Mjartan dôsledne preštudoval „výsledky vyspelej sovietskej etnografickej vedy“. Všetky východiská, metodické postupy a interpretačné možnosti podrobne analyzoval, určil tiež hlavný znak nového spôsobu vedeckej práce, ktorý mal na rozdiel od „statického popisu buržoáznej etnografie“ spočívať v tom, že „výskum treba robiť historicky. Kvôli tomu treba poznať minulosť národa a konkrétne skúmaného objektu, jeho vznik a celú históriu“, a potom „stanoviť perspektívy ďalšieho vývinu“ (MJARTAN 1952: 17).

Pracovníci ústavu prešli dôkladnou teoretickou prípravou prostredníctvom štúdia a diskusií o literatúre, dostali aj presný metodický návod na postup pri výskume v podobe publikovaného prekladu článku sovietskeho vedca N. J. Vorobjova o zbieraní materiálu na skúmanie súčasného spôsobu života kolchoznej dediny (VOROBJOV 1952). Výskum mal konkrétne sledovať, ako sa mení ľudová kultúra pod vplyvom kolektivizácie, mechanizácie práce, ale aj zmenou pracovnej organizácie (MJARTAN 1952: 5-17). Etnografi mali popísať súčasnú kultúru na dedine a určiť, ktoré zložky tradičnej kultúry by mohli „budovať novú socialistickú kultúru“. Podľa Mjartana výskumníci by mohli postupovať tak, že popíšu historický vývoj každého skúmaného javu a jeho zmeny pomocou terénneho výskumu a historických (archívnych) prameňov.

Za objekt výskumu sa po predbežnom prieskume zvolila „družstevná obec“ Závadka nad Hronom v okrese Brezno, ktorá podľa sovietskeho návodu bola „etnograficky typická“, tvorila súčasť ucelenej „národopisnej oblasti Horehronia“. Rovnako iba v Závadke nad Hronom, zo všetkých do úvahy prichádzajúcich obcí v regióne, bolo v roku 1952 jednotné roľnícke družstvo III. typu (MJARTAN 1953: 255), aj keď väčšina ľudí súkromne roľníčila či chovala dobytok a pracovala pri ťažbe dreva a v priemyselných podnikoch.

V septembri 1952 teda pätnásťčlenný kolektív výskumníkov vykonal na stredoslovenskom Horehroní dvojtýždňový výskum. Skúsenosti z neho (MJARTAN 1953) poslúžili na rozšírenie projektu o skúmanie ďalších dvoch „vzorových“ družstevných dedín Láb a Veľké Zálužice, jednej na západnom, druhej na východnom konci krajiny. Výsledky z dovtedajších výskumov sumarizoval v roku 1955 Ján Podolák, ktorý pracoval na projekte ako asistent výskumu. J. Podolák popisoval ťažkosti výskumníkov, keď nevedeli, ako majú skúmať prácu v družstve a robili preto napr. súpisy pracovných nástrojov, podobne ako keď popisovali tradičné poľnohospodárske nástroje. Avšak, ako píše ďalej, v neskorších výskumoch sa už orientovali na zmeny v organizácii práce a z toho vyplývajúce zmeny spôsobu života, prekonajúc tak metodické problémy „ekonomizmus a štatistický postup“, ktorým sa v začiatkoch nevyhli ani ich sovietski kolegovia (PODOLÁK 1955a: 272).

Po výskumných ťažkostiach zapríčinených podľa vtedajšej analýzy nie celkom správnym výberom obce²⁹ sa výskum rozšíril na skúmanie dedín v celej oblasti horného toku rieky Hron. Pôvodné, metodicky dôsledne pripravené skúmanie zmien spôsobených kolektivizáciou v jednej vybranej obci sa zmenilo na kombináciu monografického a tematického národopisného výskumu regiónu. V tomto sa etnografi mohli odvolávať tiež na vzor sovietskej etnografickej školy (TOLSTOV 1949: 23), no na druhej strane naplňali tým aj zábery úloh, ktoré formuloval Vilém Pražák po skončení druhej svetovej vojny (PRAŽÁK 1947). J. Podolák v štúdiu, ktorá hodnotila prácu v národopise po roku 1945, návrhy Pražáka pripomínal ako vhodné úlohy pre disciplínu (PODOLÁK 1955b: 429).

Spomínaná predbežná sumarizácia výskumu družstevnej dediny (PODOLÁK 1955) priniesla niekoľko poznatkov o sociálnych zmenách, ktoré sa prejavili napríklad v bývaní (zmena dispozície domu) a v organizácii života rodiny, v zmene niektorých obradov pod vplyvom urbanizácie a pod. Tieto empirické dáta však neboli v centre záujmu v záverečných publikáciách. Kolektív výskumníkov publikoval nakoniec pod názvom Horehronie trojdielnu „komplexnú národopisnú monografiu oblasti“ [...] opisujúcu „kultúru a spôsob života ľudu v oblasti horného Hrona“ (HOREHRONIE 1969: 9) v klasickom členení: tradičné zamestnania, bývanie, odev strava a tak podobne. V Úvode prvého dielu publikácie, ktorý vyšiel viac než 15 rokov po začatí výskumov, ale ani v úvodoch k ďalším zväzkom sa pritom nespomínalo, že pôvodne išlo o výskum družstevnej

dediny. Zostavovatelia zdôrazňovali úsilie o vypracovanie syntézy, súhrnného obrazu o spôsobe života a kultúre slovenského ľudu (HOREHRONIE 1969: 9) či získanie celistvého obrazu a dejín ľudovej kultúry na Slovensku (HOREHRONIE 1974: 10).

Záver: Vedecké bádanie v národopise na Slovensku v prvej polovici 50. rokov 20. storočia: zmena vedeckého myslenia?

Operacionalizovať teóriu, teda úspešne prejsť od teoretických premís k empirickému výskumu pomocou vhodnej metodológie, je najzávažnejšou časťou vedeckej práce. Je to vlastne jadro tvorivého procesu vedca, vyžaduje fantáziu, kreativitu, a tiež dobrú znalosť predchádzajúcich teoretických poznatkov v disciplíne (LANG 1994: 153-156). Vo vede sa väčšina bádateľov pohybuje spravidla v zabehanom, väčšinovom teoretickom smere a iba nemnohí vedci sa cieľavedome orientujú na nové teoretické úvahy.

Po skončení druhej svetovej vojny nanovo definoval predmet bádania v národopise, metodológiu a témy výskumu Andrej Melicherčík. Poskytol tým inú výskumnú alternatívu k prevažne historicko-geneticky orientovanému národopisnému bádaniu a možnosti na odbornú diskusiu v nevelkej vedeckej komunite. Sám Melicherčík chápal svoju presadzovanú funkčnoštrukturálnu metódu ako jednu z možných nových metód popri jestvujúcich, dovtedajších metódach, ktorá na základe odborných argumentov a diskusie môže dôjsť „k novým uspokojuvším poznatkom“ (MELICHERČÍK 1945: 84).

Oproti tomu zavedenie marxistickej etnografie na Slovensku (v Československu) začiatkom 50. rokov 20. storočia nevzišlo zo slobodnej diskusie alebo slobodného rozhodnutia vedeckej komunity. Nový teoretický smer sa presadzoval na základe rozhodnutia politickej moci, v atmosfére strachu o existenciu odborných inštitúcií i o existenciu vedcov. Obmedzovanie slobodnej vedeckej činnosti a silná politická i ideologická regulácia vedeckých projektov viedla k stavu, ktorý málo podporoval rozvoj kritického myslenia a snahy vedecky diskutovať o teórii a metodológii. Marxistická etnografia sa vyhlasovala za jedinú správnu vedu, z čoho vyplývali oprávnené obavy bádateľov, aby nedospeli k „nesprávnym“ výskumným záverom i teoretickým názorom. V 50. rokoch 20. storočia sa o používaných konceptoch národopisu, ako napríklad ľud, ľudová kultúra, etnické spoločenstvo a iné, nediskutovalo. Azda najjasnejšie ich definoval A. Melicherčík vo svojej programovej štúdii z roku 1950. Neskôr sa na definovanie pojmov používali citáty z diel Stalina, Lenina, menej z prác Marxa alebo Engelsa. Druhou možnosťou bolo preberať vhodné definície zo štúdií sovietskych etnografov, prekladaných do slovenčiny. Avšak vo väčšine prípadov išlo skôr o ideologické, nie o vedecké používanie pojmov.³⁰ Takto marxistická etnografia urobila z národopisu na počiatku druhej polovice 20. storočia politicky angažovanú disciplínu, no bez jasného teoretického rámca a jasného používania terminológie.³¹ Bádania sa sústredili najmä na opisy javov, prípadne na ich historické zmeny v čase. Tak postupovali neskôr etnografi aj v projekte družstevná dedina, ktorý sa nakoniec skončil prevažne deskripciou tradičných javov roľníckej kultúry a málo reflektoval sociálne zmeny v súdobej dedine.

Z plánov krátko po založení akademického ústavu zreteľne vystupovala snaha vedeckej komunity neopustiť ideu zozbierať, popísať a synteticky spracovať javy označované ako ľudová kultúra na celom území Slovenska vo forme encyklopédie, atlasu či jednoducho syntézy. Ako ukazuje náš výskum povojnového obdobia, idea slovenského národopisného súpisu, známa od začiatku 20. storočia a podporená niekoľkými matičnými výzvami, snahami o výchovu a organizáciu siete národopisných dobrovoľníkov-zberateľov,

neprestávala byť aktuálna. Rezonovala aj v období budovania akademického národopisného pracoviska v prvej polovici 50. rokov u vtedy najmladšej generácie vedcov ako istý dlh, ktorý treba splatiť.³²

Na základe doterajšieho výskumu môžeme konštatovať, že národopis sa na začiatku 50. rokov stal znova disciplínou prevažne zberateľskou a popisnou. Iná alternatíva predstavovala reálnu možnosť dostať sa do konfrontácie s politickou mocou, a tým ohroziť vedeckú prácu, existenciu inštitúcií a vedcov. Zásluhou politického tlaku sa tak disciplína v tomto období dostala naspäť do stavu, z ktorého sa po skončení druhej svetovej vojny chcela vymaniť. Marxistická etnografia sa v 50. rokoch 20. storočia preto neprejavila ako zásadná zmena vedeckého myslenia v národopise na Slovensku.

Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0041/08 Etnológia na Slovensku v druhej polovici 20. storočia. Dejiny vedeckého myslenia, ktorý bol riešený v Ústave etnológie SAV v rokoch 2008 - 2010.

LITERATÚRA A PRAMENE

- BEDNÁRIK, Rudolf: *Príručka pre národopisný výskum slovenského ľudu*. Turčiansky Svätý Martin : Matica slovenská, 1942.
- BOBÁKOVÁ, Miroslava – TUŽINSKÁ, Helena: Rozhovor s Boženou Filovou, riaditeľkou Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied v rokoch 1958 - 1989. In: *Etnologické rozpravy*, 13, 2006, č. 1, s. 207-245.
- BOGATYRJOV, Piotr Grigorjevič [BOGATYREV, Peter]: Funkčno-štruktúrálna metóda a iné metódy etnografie a folkloristiky. In: *Slovenské pohľady*, 51, 1935, s. 550-558.
- FERENCOVÁ, Michaela: Od ľudu k národu: Vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickom Československu a Maďarsku. In: *Etnologické rozpravy*, 13, 2006, č. 2, s. 104-133.
- HAHN, Chris, SÁRKÁNY, Mihály, SKALNÍK, Peter: Introduction. In: Hahn, Ch., Sárkány, M., Skalník, P. (Eds.): *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in Eastern and Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Euroasia, Volume 8. Münster : LIT Verlag 2005, s. 1-20.
- HOREHRONIE: *kultúra a spôsob života ľudu*. Red. Ján Podolák. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969.
- HOREHRONIE. Ed. Ján Mjartan. Bratislava: Veda Vydavateľstvo SAV, 1974.
- HOREHRONIE: *folklórne prejavy v živote ľudu*. Ed. Viera Gašparíková, Bratislava: Veda Vydavateľstvo SAV, 1988.
- CHOTEK, Karel: *Program slovenského národopisného súpisu*. Turčiansky Svätý Martin, Matica slovenská, 1924. 29 s.
- JURICOVÁ, M.: Predchodcovia SAVU. In: *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. Ed. O. Pöss. Bratislava: Historický ústav SAV, 1994, s. 23-28.
- KAMENCOVÁ, Lýdia: Vznik a činnosť SAVU. In: *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. Ed. O. Pöss. Bratislava: Historický ústav SAV, 1994, s. 29-34.
- KLAČKA, Jozef: Prerastanie SAVU do SAV. In: *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. Ed. O. Pöss. Bratislava: Historický ústav SAV, 1994, s. 41-48.

- KOVAČEVIČOVÁ–ŽUFFOVÁ, Soňa: Zákonitosť diania a vnútorná podmienenosť zmien jednotlivých javov v krojovej oblasti. In: *Národopisný sborník*, 6-7, 1946, s. 74-83.
- KOVAČEVIČOVÁ–ŽUFFOVÁ, Soňa: Semiologické problémyvažtianskeho kroja. In: *Národopisný sborník*, 8, 1947, s. 81-90.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa: K začiatkom národopisného bádania v SAVU. In: *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. Ed. O. Pöss. Bratislava: Historický ústav SAV, 1994, s. 75-80.
- LANG, Hartmut: *Wissenschaftstheorie für die ethnologische Praxis*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag 1994. (Druhé, prepracované vydanie.)
- LEŠČÁK, Milan: The Beginnings of Functional Structuralism in Slovak Ethnology. In: *Slovenský národopis*, 39, 1991, s. 336-347.
- MELICHERČÍK, Andrej (a): Zasedanie národopisného odboru MS. In: *Národopisný sborník*, 6-7, 1946, s. 99-101.
- MELICHERČÍK, Andrej (b): Etnografia ako veda. In: *Národopisný sborník*, 6-7, 1946, s. 1-13.
- MELICHERČÍK, Andrej (c): Svadobný obrad ako znak. In: *Národopisný sborník*, 6-7, 1946, s. 28-38.
- MELICHERČÍK, Andrej: Funkcie nefolklórnej piesne v dedinskom prostredí. In: *Národopisný sborník*, 8, 1947, s. 69-80.
- MELICHERČÍK, Andrej: Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu. In: *Národopisný sborník SAVU*, 9, 1950, s. 25-36.
- MELICHERČÍK, Andrej: Sovietska etnografia – náš vzor. In: *Národopisný sborník SAVU*, 10, 1952, s. 5-23.
- MELICHERČÍK, Andrej: Teória národopisu. Liptovský Svätý Mikuláš: Tranoscius, 1945.
- MILLS, David: *Difficult Folk? A Political History of Social Anthropology*. New York – Oxford, Berghan Books 2008.
- MJARTAN, Ján.: Dr. Karol Chotek šesťdesiatročný. In: *Národopisný sborník*, Sv. 2., Rediguje Dr. Ján Mjartan; Vydala Matica slovenská 1941, s. 142-145.
- MJARTAN, Ján: Niektoré otázky národopisného výskumu družstevnej dediny. In: *Národopisný sborník SAVU*, 11, 1952, s. 5-7.
- MJARTAN, Ján: Prvý výskum ľudovej kultúry na družstevnej dedine. In: *Slovenský národopis*, 1, 1953, s. 253-260.
- MJARTAN, Ján: Z minulosti Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied. Úvod napísal a do tlače pripravil Peter SLAVKOVSKÝ. In: *Etnologické rozpravy*, 8, 2006, č. 2, s. 214-257.
- NOTARP, Ulrike: *Einführung in die analytische Philosophie und Wissenschaftsgeschichte*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Willy Brandt Zentrum, 2006.
- PODOBA, Juraj: On the Periphery of a Periphery: Slovak Anthropology behind the Ideological Veil. In: Hahn, Ch., Sárkány, M., Skalník, P. (Eds.): *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in Eastern and Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Euroasia, Volume 8. Münster : LIT Verlag, 2005, s. 245-255.
- PODOLÁK, Ján: Druhá celoštátna konferencia etnografov v Prahe. In: *Národopisný sborník SAVU*, 11, 1952, s. 365–375.
- PODOLÁK, Ján (a): K doterajším výsledkom národopisného výskumu družstevnej dediny na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, 3, 1955, s. 268-277.
- PODOLÁK, Ján (b): Desať rokov slovenského národopisu (1945 - 1955). In: *Slovenský národopis*, 3, 1955, s. 421-450.
- POPELKOVÁ, Katarína: Národopisný ústav SAVU v období 1946 - 1951 (Výskumná správa). 2008. Archív textov ÚEt SAV, inv. č. 1451.

- PRAŽÁK, Vilém: Úkoly a organizace slovenského národopisu v přítomné době. In: *Národopisný sborník*. Časopis národopisného odboru Matice Slovenskej, 8, 1947, s. 1–21.
- Rezolúcia druhej celoštátnej konferencie etnografov v Prahe. In: *Národopisný sborník SAVU*, 11, 1952, s. 376–381.
- RABINOW, Paul: Science as Practice: Ethnos, Logos, Pathos. In: RABINOW, P.: *Essays on the Anthropology of Reason*. 1996, s. 3-27.
- SKALNÍK, Peter: Czechoslovakia: from Národopis to Etnografie and Back. In: Hahn, Ch., Sárkány, M., Skalník, P. (Eds.): *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist Era Anthropology in Eastern and Central Europe*. Halle Studies in the Anthropology of Euroasia, Volume 8. Münster : LIT Verlag, 2005, s. 55-86.
- TOLSTOV, Sergej Pavlovič: *Sovětská škola v národopise*. O. Nahodil (preklad). Praha: Umění lidu péčí ministerstva informací a osvěty u příležitosti I. národopisné konference, 1949.
- VOROBJOV, N. J.: Program pre sbieranie materiálu na skúmanie súčasného spôsobu života kolchoznej dediny a dejín jej formovania a národností stredného Povolžia. In: *Národopisný sborník SAVU* 11, 1952, s. 19-58.
- ZAJONC, Juraj: Národopisný ústav SAVU (rok 1950) v archívnych dokumentoch Ústredného archívu SAV. 2010. *Archív textov ÚEt SAV, inv. č. 1452*.

POZNÁMKY

- 1 V štúdiu používame súčasný termín etnológia, ak sa vyjadrujeme o disciplíne všeobecne alebo z dlhodobého hľadiska. Keď sa zaoberáme konkrétnym obdobím, uvádzame taký termín, ktorý bol používaný v tom období, napríklad národopis, etnografia a podobne.
- 2 Termín sa používal od začiatku 50. rokov 20. storočia v dobovej korešpondencii, zápisniciach a podobne. Pozri: Ústredný archív Slovenskej akadémie vied (ďalej SAV) v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 25, Národopisný ústav III. Spis č. 3472/1950.
- 3 Sledované procesy zavádzania marxistickej etnografie na Slovensku mali zaiste svoj československý kontext. Vyplýval zo súdobného štátoprávneho usporiadania, politického režimu, ale tiež z existujúcej spolupráce medzi českými a slovenskými bádateľmi, ktorá nadväzovala na predchádzajúce obdobia. Avšak vzhľadom na stanovené výskumné otázky a ciele sa ním prítomná štúdia podrobnejšie nezaobera.
- 4 Výchova študentov v medzivojnovom období závisela od prerušovaného prednášania národopisu na Univerzite Komenského v Bratislave. V období 1922 - 1929 prednášal Karel Chotek, v rokoch 1936 - 1938 Piotr G. Bogatyriov, Vilém Pražák a Frank Wollman. Činnosť českých a ruského prednášateľa sa skončila po vzniku vojnovej Slovenskej republiky.
- 5 Národopisný odbor Matice slovenskej v Martine vydával v rokoch 1939 - 1947 vedecký časopis *Národopisný sborník*.
- 6 Prvý návrh národopisného súpisu Slovenska podal na pôde Matice slovenskej po skončení prvej svetovej vojny Pavol Sochán. Po nadviazaní spolupráce Národopisného odboru Matice slovenskej s Radou Národného múzea československého v Prahe r. 1921 sa takýto súpis vytýčil za ťažisko činnosti odboru a starostlivosť oň prevzal K. Chotek, vtedy profesor na bratislavskej Univerzite Komenského. R. 1926 návrh na súpis zopakoval Jozef Výdra a r. 1936 Ján Mjartan. Podľa slov posledne menovaného však „pre nedostatok pracovníkov a financií neuskutočnil sa z týchto návrhov ani jeden“ (MJARTAN 2006: 217). Syntetický súpis ľudovej kultúry sa nepodarilo uskutočniť ani cez druhú svetovú vojnu. Namiesto neho začal r. 1941

- referent matičného Národopisného odboru R. Bednárík organizovať výskum čiastkových tém prostredníctvom dotazníkov rozosielených spolupracovníkom na dedinách, ktorým mala pomôcť jeho národopisná príručka z roku 1942 (MJARTAN 2006: 218).
- 7 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I. Spis č. 815/1946-II a Spis 994/ 1946-II.
 - 8 Matica slovenská bola k 1. 1. 1950 reorganizovaná na osvetový a bibliografický ústav. Jej odbory boli zrušené s tým, že ich úloha prechádza na vedecké ústavy SAVU (MJARTAN 2006: 219).
 - 9 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I. Spis č. 597/1947-II – list R. Žatka z 27. 3. 1947 Správe SAVU; Spis č. 1045/1947-II – list A. Melicherčíka z 1. 6. 1947, že sa na jeseň ujme funkcie; Spis č. 2241/1947-II – list Úradného správcu SAVU A. Melicherčíkovi z 22. 12. 1947, že ho od 1. 1. 1948 poveruje funkciou predsedu NÚ SAVU; Spis č. 2393/1948 – zápis z porady NÚ SAVU, na ktorej sa A. Melicherčík ujíma funkcie zástupcu predsedu ústavu; Spis č. 112/1948-II – správa administratívneho riaditeľa R. Žatka z 2. 2. 1948 ministerstvu informácií v Prahe o národopisných inštitúciách na Slovensku; Spis č. 154/1950 – agenda vybavovania ročných cestovných lístkov pre interných pracovníkov NÚ SAVU; Spis č. 159/1950 – zápis z porady NÚ SAVU, na ktorej sa rozhodlo, že A. Melicherčík po tom, čo ho Matica slovenská uvoľnila zo služieb, prevezme od 1. 4. 1950 vedenie folkloristickej sekcie ústavu.
 - 10 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I., Spisy č. 794/1949, 1336/1949 a 2573/1949.
 - 11 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I., Spisy č. 1336/1949, 2946/1949 a 72/1950.
 - 12 Podľa archívnych dokladov už od roku 1946 ústav externe spolupracoval so všetkými neskoršími pracovníkmi J. Mjartanom, S. Kovačevičovou-Žuffovou, A. Melicherčíkom, A. Poloncom. Rudolf Bednárík (kustód národopisných muzeálnych zbierok v Martine) síce spolupracoval s ústavom externe tiež od roku 1946, jeho interným pracovníkom sa však napriek ponuke nestal. Pozri: Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I. Spisy č. 827/1946-II, č. 828/1946-II a č. 2573/1949.
 - 13 Informácie i citát z listu, ktorý v zmysle výsledkov porady v NÚ SAVU 16. 6. 1949 rozoslalo vedenie akadémie poslucháčom. Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I. Spis č. 1736/1949-II.
 - 14 Ideológiu (marxisticko-leninskú ideológiu) tu chápeme najmä ako politickú doktrínu, ktorá sa používala na zdôvodnenie určitých krokov orgánov politickej moci.
 - 15 V júli 1950, keď podľa rozhodnutia Správneho sboru SAVU asistenti vedeckých ústavov mali pred širokým plénom urobiť takúto sebakritiku, mal ju ako predseda Základnej organizácie Komunistickej strany Slovenska pri SAVU viesť A. Melicherčík (KLAČKA 1994: 44).
 - 16 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I., Spis č. 1336/1949.
 - 17 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I., Spis č. 2573/1949.
 - 18 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I., Spis č. 159/1950.
 - 19 Oznámili to vedeniu akadémie, Ústrednému výboru KSS (ÚV KSS) a Závodnej rade SAV a v odpise aj na kultúrno-propagačné oddelenie ÚV KSS. Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I., Spis č. 156/1950.

- 20 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 24, Národopisný ústav I., Spis č. 2515/1950.
- 21 Podrobnejšie pozri: Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 24, Národopisný ústav I., Spis č. 2675/1950.
- 22 Ako témy plánovaných diskusií boli určené: štrukturalizmus v národopise, problém migrácií a formalizmu, idealistický evolucionizmus a národopis, kultúrno-historická škola, súčasná sovietska etnografická veda a naše úlohy, súčasná sovietska folkloristika a úlohy našej folkloristiky, sústavné informatívne referáty o sovietskej etnografii a folkloristike, referáty o etnografii a folkloristike v ľudovodemokratických štátoch. Pozri Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I., Spis č. 3472/1950.
- 23 Podrobnejšie o ideologických školeniach a štúdiu marxistickej literatúry pozri MJARTAN 2006: 220.
- 24 Ústredný archív SAV v Bratislave. Fond: Slovenská akadémia vied a umení, inv. č. 63, N-2, krabica 23, Národopisný ústav I., Spis č. 3472/1950.
- 25 Pracovníkov SAVU rozdelili na: a) politických a ideologických nepriateľov, b) vedecky bezcenných pracovníkov a c) pracovníkov, ktorí sa snažia preorientovať.
- 26 Okolnosti zrušenia pracoviska komentoval v rukopisnom materiáli v roku 1972 jeho vtedajší riaditeľ J. Mjartan nasledovne: „Je iste charakteristické pre pomery vo vedení SAVU v päťdesiatych rokoch, že tu bola očividná snaha likvidovať najmä vlastivedné ústavy akadémie, hoci práve tieto prichádzali takrečeno do denného styku s masami pracujúcich...“ A hoci „... Národopisný ústav úspešne likvidoval prežitky a nedostatky buržoáznej vedy a vyškolil svojich pracovníkov pomocou pokrokovej sovietskej národopisej školy a títo si osvojili jej výskumné metódy, Predsedníctvo SAVU v júli 1951, pod č. 3984/1951, rozhodlo Národopisný ústav zrušiť...“ (MJARTAN 2006: 222).
- 27 Na podujatí sa zúčastnili všetci aktívni etnografi v Československej republike, čo bolo v tom čase celkovo približne 40 ľudí. Za Slovensko prišlo do Prahy 9 ľudí (A. Melicherčík, R. Bednárík, J. Mjartan, M. Markuš, J. Podolák, V. Gašpariková, B. Barabášová, J. Pátková, E. Čajánková). Je potrebné si uvedomiť, že sa stále zaoberáme malou komunitou vedcov, ktorí sa všetci osobne poznali. Pozri podrobnejšie: PODOLÁK 1952.
- 28 Pozri: Rezolúcia druhej celoštátnej konferencie etnografov v Prahe (1952). Rezolúcia bola dokumentom, v ktorom sa účastníci vyjadrovali k metodologickým zámerom, k témam terénnych výskumov, k vedeckým inštitúciám (ústavy akadémie vied a ich vzťahy k iným inštitúciám, napr. k múzeám), k odbornej literatúre (preklady sovietskych prác) a k zahraničným stykom. Rezolúciu zaslali účastníci všetkým vrcholným štátnym a stranickým orgánom, ako napríklad: prezident republiky, predseda vlády, Ústredný výbor Komunistickej strany Československa a Komunistickej strany Slovenska, minister školstva, minister informácií a osvetu, minister vnútra, Vládna komisia pre vybudovanie Československej akadémie vied, Predsedníctvo SAVU, ďalej Riaditeľstvo Inštitútu etnografie Akadémie vied Zväzu sovietskych socialistických republík, redakcia časopisu Sovietskaja etnografija a iní.
- 29 [...] „na prvý výskum by bolo výhodnejšie vybrať dedinu v čisto poľnohospodárskej oblasti bez priemyselných podnikov, kde by problematika nebola natoľko komplikovaná“ (PODOLÁK 1955a: 269).
- 30 V zhode s názorom M. Ferencovej považujeme rôzne „angažované vyhlásenia, ktoré sa priamo nevyužívajú pri analýze materiálu a normatívne výroky o správnom spôsobe myslenia, správania sa či požadovanom usporiadaní spoločnosti“ (FERENCOVÁ 2006: 105) tiež viac za ideologické ako teoretické.

- 31 Badateľný rozvoj teórie a metodológie na báze „určitej formy marxizmu“ (bližšie k termínu vid' FERENCOVÁ 2006: 105) nastal až po liberalizácii politických pomerov od začiatku, respektíve polovice 60. rokov 20. storočia. Týmto obdobím sa však v našom príspevku už nezaobráame.
- 32 Božena Barabášová - Filová, ktorá do Národopisného ústavu SAVU nastúpila po skončení štúdia slavistiky a národopisu v Prahe v roku 1950, reflektovala tento pocit nasledovne: „[...] uvedomili sme si, čo my nemáme v porovnaní napríklad s Maďarmi, s Čechmi, s Poliakmi: slovenská etnografia nemala v minulosti možnosť inštitucionálne pôsobiť. Okrem Matice slovenskej nemala. Čiže to, čo sa o slovenskom teréne napísalo, bolo buď v Čechách, v Maďarsku, čiastočne v Poľsku, ale na Slovensku veľmi málo. Čiže sme si uvedomili, že my musíme získať a spracovať tie základné poznatky o Slovensku“ (BOBÁKOVÁ – TUŽINSKÁ 2006: 211).

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Adresa redakcie:

Klemensova 19

813 64 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, Ltd.

P.O. Box 57, Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Slovakia

e-mail: sap@sappress.sk

Elektronická verzia prístupná na:

<http://www.sappress.sk>

<http://www.uet.sav.sk/slovenskynarodopis.htm>

Registračné číslo: 7091

SLOVAK ETHNOLOGY

Journal of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 58, 2010, Number 4

Address of the Editorial Office:

Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,

813 64 Bratislava, Slovakia, e-mail: slovensky.narodopis@savba.sk

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia, e-mail: sap@sappress.sk

and

SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ISSN 1335-1303
EV 3355/09

MIČ 49 616
